

İNÖNÜ'NÜN KARDEŞİ KAMBUR RIZA NASIL MİLYONER OLDU?

Derin Tarih Kültür Yayınları-87
Derin Tarih Dergisinin 118. sayısının hediyesidir
Ocak 2022

Herkes zengin olamaz, zenginlik; güzellik, çirkinlik, boyluluk, cücelik gibi Allah vergisi de değildir. Şu halde zengin olan insanların çok zeki, becerikli ve şanslı olduklarını kabul etmek lazımdır. Fakat bu müstesna gıptaya şâyân sınıf zenginlerden başka, bir de mirasa konup, onu akıllıca, usluca idare ile artırarak, günden güne çoğaltarak milyoner olanlar vardır. Hülâsa zengin bir kadınla evlenerek yahut bir define keşfederek zengin olanlara kadar her türlü zengin vardır. Bunların hepsi nihayet ya zekalarının, ya bilgilerinin, ya tecrübelerinin veya talihlerinin lütfuna mazhar olarak zengin olmuşlardır ve bundan dolayı birçoklarının kıskançlıklarını celbetmiş olsalar bile hiç bir şekil ve surette ve hiç kimse tarafından ne suçlu sayılabilirler, ne de ayıplanabilirler. Fakat bir de hile, tesir ve nüfuz, dalavere ve tehdit ile başkasının malını gaspederek servet ve saman sahibi olmuş insanlar vardır ki, maalesef Abdülhamid devrinden beri üreyişleri bir türlü önlenememiş ve o günlerden bu yana arta arta, tam kökü kazınacağı ümit edildiği bir zamanda hiç beklenmedik bir hortlayışla Cumhuriyet devrinde de kendilerini göstermişlerdir. Memleketin bu mahlûklardan gördüğü zararları tasavvur ve tahmin edebilmek kolay değildir. Devleti babalarının çiftliği sanıp bir dayıya, amcaya, ablaya veya ağabeye sırtlarını vererek Hasan'ın böreği gibi atıştıranların aşırı dıkları minarenin kılıfını hazırlamayı ihmal etmediklerini hep biliriz.

Ancak içlerinde yaptıklarının ilâahir ömür, yanlarına kâr kalacağını sanarak, ihtiyatsız bulunanlar da yok değildir. Böyleleri belki suçlarının cezasından hâlâ hayatta mevcut yüzlerce şahide ve vesikaya rağmen mürûr-ı zamanlar veya herhangi başka sebeplerle kendilerini kurtarabilirler.

Bir vakitler Cumhurreisi ve laik halk fırkası genel başkanı **İsmet İnönü**'nün sayın biraderi **Bitlisli Abdülfeddah oğlu Hacı Reşit Efendizâde Hasan Rıza Kürümoğlu** zikri cemili yad olundukta, daima tatlı gülümsiyerek ve gözlerini bir hayret ifâdesiyle açarak: **“Ben, biraderin ticarete bu kadar istidadlı olduğunu asla tahmin edemezdim. Meğer doğuşundan tacirmiş de haberimiz yokmuş”** dediği meşhurdur. Acaba hakikaten öyle mi? Hakikaten bu muhterem biraderin, genç yaştan itibaren kemâl-i cesaretle atıldığı ticaret, daha doğrusu iş alanlarında oynattığı atların zaman zaman şahlanarak vakit vakit kendinden her bakımdan kuvvetli takipleri bile bir hamlede yere sererek şâyânı hayret başarılarına erişti, doğuştan tüccar oluşundan mı ileri geliyordu?

Buna tam bir inanışla kani olursak, **“böyle şeytana külahı ters giydirecek dereceye varmış bir istidat ve kabiliyeti, neden bu memleketin cidden muhtaç olduğu bir zamanda, mesela ticaret veya iktisat bakanlıklarından birinin başına getirip bu harikulade cevherden memleketin faydalanması ihmal edilmiştir”** diye, yine İsmet İnönü'yü kabahatli bulmamak elden gelmez. Zira Hasan Rıza'daki iş ve ticaret cevherini ilk ve son keşfeden odur... Fakat kaçırılmış fırsatlar arkasından üzülmünün hiçbir faydası yoktur. Biz şimdi, bu anadan doğma (!) tüccarın servet yapmak için icra eylediği alışverişlerin mahiyeti hakkında bir az konuşalım ve otuz senedir devam eden bu ticarî faaliyetin ne biçim şeyler olduğu hakkında okuyucularımızı tenvir edelim... (s. 9-10)

* * *

Şüphe yok ki Hasan Rıza, milyonlarca vatandaşın alın teri dökerek nafakalarını çıkarmaya çalıştıkları bir memlekette, yalnız bir Başvekilin ve biraz sonra bir Cumhurreisinin kardeşi olmak imtiyazından şaşılacak bir kurnazlık ve şeytanlıkla istifade etmesini becerebildiğinden dolayı olmaktan ziyade, bu işleri -her defasında bir başka türlü punduna getirerek- yaparken, sağına soluna ve bilhassa kendisine iyilik etmiş veya inanmış olan zavallılara daima -elinden geldiği kadar- unuttuğu için günahkâr ve kabahatlidir. Fakat acaba yalnız onu günahkâr saymak da doğru mudur?

Yani devlet içinde devlet kurar gibi, âdeta astığı astık kestiği kestik vaziyette, kanunları ve nizamları hiçe sayarak, yalnız kesesini doldurmak ve yalnız para hırsını teskin etmek için, her türlü usulsüzlüğü mübah sayarak keyfemâyeşâ, sözüm ona **“ticaret”** yaptığından dolayı ve bu arada birçok namuslu ve zavallı insanlara mütemadiyen fenalık ettiğinden dolayı yalnız Hasan Rıza denen bu adam mı suçludur? Ya ona böyle alabildiğine ortalığı hükmü altında tutmak cesaretini verenlere ne diyelim?

Haşan Rıza vakıa şeytanatı ve kurnazlığı ile kendini etrafında; hatta bütün İstanbul’da bir dediği iki olmayan bir otorite haline getirmiş ise de, onun böyle kendine bir süs vererek, daha doğrusu kardeşi İsmet Paşa’nın gölgesine sığınarak borusunu, kanunları ayak altına alacak derecede cesaretle ve bilâ-perva öttürmesine ses çıkarmayanlara ne demeli? Onlar da Hasan Rıza kadar, hatta daha fazla suçlu sayılmazlar mı? Mesela birader beyin, böyle gemi azıya alarak şehrin valisinden en mütevazi memuruna kadar herkese dilediğini derhal yaptırarak bir sahte otoriteye bürünmesini vakit ve zamanında önlemeyen paşa biraderin bu işte hiçbir günahı yok mudur?

İsmet Paşa gerek Başvekil gerek Cumhurreisi iken bu gözü doymaz kardeşinin her tarafta kendi mevkiinden ve şöhretinden istifade ederek işini yürütme yolunu tuttuğunu bilmiyor mu idi? İsmet Paşa gibi bir adam, İstanbul gibi bir şehirde; piyasadan tut, köprü altı hamallarına kadar herkese **“İllallah bu şefin kambur kardeşinden”** dedirten biraderinden hiç mi haberdâr değildi? Hele onun zengin olmaya başladığı zamanlar, pek keyiflenip de **“Bizim birader meğer anadan doğma tüccarmış da haberimiz yokmuş”** derken **“Acaba, nasıl kazanıyor? Daha dün yağlı bir yaka ile kapı kapı dolaşarak ekmeğini güç kazanan bu on para sermayesiz kardeş, böyle para babası hâline nasıl geliyor?”** diye merak da etmemiş midir? Bu suallerin cevaplarını, onu tanıyanların hepsi kolaylıkla verebilirler; Zira İsmet Paşa gibi her şeyin iç yüzünü görmekteki zekası ve becerikliliğiyle tanınmış bir adamın bütün bunları -hatta herkesten iyi herkesten evvel- bilmemesine imkân yoktu.

O halde niçin sustu? Neden, bu kardeşine **“haddini bil, benim ismimle oynama!”** demedi? Evet, niçin bütün ihbarlara ve şikayetlere rağmen hiç istifini bozmadı ve hiç sesini çıkarmadı? Bu, bütün azgınlıklara seyirci kalışıyla sonradan görerek şaşkına dönüp şımaran kardeşine cesaret yerdiğinin farkında değil mi idi? Ondandır bu gafil olmak, bu derece vurdumduymaz hale gelmek beklenir mi idi? Halbuki İsmet Paşa, bir aralık nasılsa asabı bozularak, hiddetlendiği zaman kapısını Hasan Rıza’ya kapamıştı ama bu aforoz çok sürmedi? Neden, pek kısa bir dargınlık devresinden sonra, yine bu adama yüz verdi? Hem de bunun yüz bulunca daha neler yapacağını pek âlâ bildiği halde?

Hülâsa Hasan Rıza bütün yaptıklarının hesabını verirken: **“Günahkâr sade ben değilim. Bana, para aşkıyla saptığım yolda cesaret verenler, hiç değilse gidişimi hoş görerek zimnen teşvik edenler de kabahatlidir”** diyebilir. Hatta onun bütün bu işlerine, seyirci kalışla ve zaman zaman yaltaklanarak yardım edişle suç ortağı vaziyetine girmiş olanlar da vardır. Ve bunlar da Hasan Rıza kadar kabahatli ve günahkârdırlar. Bu mevzuda zaten fazla düşünmeye lüzum yoktur. Birkaç vaka üzerinde durmak kâfidir: Mesela Zonguldak’ta yaptığı kömür oyunlarını ora valisinden tutun, Ereğli şirketinin müdürüne ve maiyetindeki memurlara ve nihayet sevkiyat ve nakliyat ile ilgili bütün elemanlarına kadar herkesin bildiği bir hakikattir.

Kimdir bu suç ortağı durumuna girmiş olanlar?

Hasan Rıza’nın, İsmet Paşa’nın kardeşi olmaktan başka hiçbir sıfat ve mevkisi olmadığı halde her çaldığı kapıdan her dilediğini elde edişini üzerinde durursak, mesele kendiliğinden tavazzuh eder. Mesela Şükrü Saraçoğlu, Hasan Saka, Recep Peker, Şemseddin Günaltan gibi kabine kurup başına geçerek bu memleketi senelerce idare etmiş olan **“Başvekiller”**, Hasan Rıza’nın, kardeşi İsmet Paşa’nın gölgesine sığınarak, onun nüfuz ve itibarını istismar ederek, kanun ve nizamla aykırı hareketlerle keyfine göre usulsüz işler gördüğünü bilmiyorlar mı idi? Buna imkân var mıdır?

Bu Başvekilleri, bunu bilmeyecek kadar dünyadan bihaber olsalar dahi; sağdan soldan vaki şikayetleri, ikazları da duymamış, görmemiş olabilirler mi? Bilhassa Halk Partisi hükümetlerinin uçan kuştan bile haber alacak derecede istihbarat şebekelerini takviye etmiş oldukları unutulmazsa, İstanbul'da ticaret alanında bir nevi "**Ali kıran baş kesen**" vaziyetinde hüküm süren bir Hasan Rıza'nın mevcudiyetinden haberdar olmamaları nasıl kabul edilebilir? Haydi Başvekillerin buna rağmen de bir şey duymadıklarını, bilmediklerini kabul edelim. Ya onlardan sonra gelenler; yani vekiller ve bilhassa bunların arasındaki İçişleri, Ulaştırma Bakanları gibi doğrudan doğruya alâkadar olmaları lazım gelenler de: "**Hayır, biz Hasan Rıza'nın, kardeşi İsmet Paşa'nın nüfuzundan faydalanarak usulsüz işler yaptığından malumattâr değiliz**" diyebilirler mi? Diyebilseler de kimi ikna edebilirler? Kim inanır böyle bir inkâra? Hatta Bakanlardan evvel bazı valiler ve mesela Zonguldak ve İstanbul valileri ve bunların maiyetlerindeki polis müdürleri, kaymakamlar; hattâ daha aşağılara giderek bazı mıntıkların komiserleri ve polisleri Hasan Rıza'nın kim olduğunu, neler yaptığını ve nasıl para kazandığını bilmezler mi idi?

Senelerce bütün milletin, hele zavallı İstanbul halkının gözleri önünde cereyan etmiş (dağılmış, yayılmış) ye böylece ağızdan ağıza yayılarak her tarafa ulaşmış bir hadiseyi oraların -her şeyi herkesten evvel duymaları icabeden- âmirlerinin, memurlarının duymamış olmaları nasıl kabul edilebilir? Bütün bunları uzun uzadıya kendi kendimize sorup durmamızın hiçbir manası yoktur. Zira bütün bu hadiseleri, yani Hasan Rızanın yaptığı usulsüz ve nizamsız işleri gören ve bilen halk gibi, evet herkes gibi, her yerin âmiri, memuru da pekâla biliyordu, Bunda hiç kimsenin şüphesi olamaz. Çünkü Hasan Rızâ kanunlara, nizamla, hatta örf ve âdetlere aykırı hareketlerde bulunurken bunları dört duvar arasında kapanarak kendi kendine yapmıyordu ve yapamazdı, Mutlaka bu hareketlerine bazı memurları, âmirleri ve makamları ortak etmek zorunda kalıyordu. Bu böyle olduğu içindir ki, Ereğli kömür havzası şirketten alınıp hükümete geçer geçmez yapılan ilk işlerden biri de Hasan Rıza'nın o güne kadar devam etmiş olan tahakküm ve baskısına bir nihayet vermek olmuştur. Diğer taraftan, mesela İstanbul'daki gerek değirmen, gerek halı yıkama işlerinde oynadığı rolleri zamanın İstanbul valisinin, polis müdürünün, gümrük baş müdürünün ve daha birçok gümrük memurları ile ilgili tacirlerin bilmemesi imkânı olabilir mi?

En son idrofil pamuk işi de böyle değil midir? İstanbul'un göbeğinde bir fabrika yanar, sahipleri de hemen -hiç kimseye nasip olmayan- bir sürat ve bollukla sigorta bedelini alır ve yine kimseye nasip olmayacak bir imtiyazla tarihî surlara bitişik bir yeni fabrika kurar da, İstanbul Belediye Reisi başta olmak üzere bütün âmirleri, memurları bunlardan habersiz olabilir mi? Hayır... Hayır... Uzatmayalım, her şeyden herkesin pekâlâ haberi vardı.

İstanbul Valisi Kırdar'ın Hasan Rıza'yı başının üstünde taşırcasına, imtiyazlı bir şahsiyet saydığını bilmeyen var mıdır? Hasan Rıza'nın herhangi bir usulsüz, nizamsız işini gördürmek istediği zaman, telefonu açarak, karşısında bulunduğu yüksek makam sahiplerine: "**Ben Hasan Rıza...**" dedikten sonra, karşıdan gelen; "**Emredin beyefendi...**" cevabı üzerine istediği şeyi söylemesiyle o işin lâhzada olup bitiverdiğini bilenler, görenler hamdolsun hala sağdırlar. İşte asıl bunun üzerinde durmak lazımdır: Başvekilinden, vekilinden, valisine ve müdürüne, nihayet en mütevazı memuruna Hasan Rıza'ya pâyeye vererek onu emirleri derhal yerine getirilmesi icabeden kanun üstünde bir mahlûk sayanlara ve böylece memlekette türeyen pistonlu tufeylilerin diledikleri gibi hüküm sürmelerine meydan ve imkân verenleri de Hasan Rıza'nın suç ortağı saymak lazımdır diyoruz. Mevkilerinde mihli gibi kalmak endişesiyle karşısındaki, kendilerini kanunsuz, usulsüz işlere âlet edenlere, bir kerecik olsun bir medenî cesaret eseri göstererek: "**Hayır olmaz... Ben İsmet Paşa'nın kardeşi mardeşi tanımam, kanun bilirim. Yoksa bu milletin hakkını yemek isteyenler gibi suçlu olurum...**" diyebilen tek kimse görülmemiştir. Kanun nazarında durumları ne olursa olsun bu gibileri de millet nazarında ve Allah indinde muhakkak ki bizzat suçlular kadar günahkârdırlar. (s. 65-70) (Özet Alıntı: Celal Sancar, 01.10.2022/ANKARA)